

סדר ט"ו בשבט תשס"ו משמעותו של ט"ו בשבט הקדמה

בשיעורנו הפעם, נעמוד על המשמעות ההלכתית של ט"ו בשבט ונבין כיצד נקיים את הלכות ומנהגי היום, ואף נדע כיצד להנחיל גם לילדינו – ודרכם לדורות הבאים – את חשיבותו של יום זה.

המשנה הראשונה במסכת ראש השנה מלמדת:

ארבעה ראשי שנים הם... ראש השנה לאילן... בית הלל אומרים: בחמשה עשר בו. החל בגמרא, מדף יד ע"א ועד טו ע"ב, ועד לדברי ראשונים ואחרונים, נידונות ההלכות הקשורות בראש השנה לאילנות – עד להשלכה על סוג האתרוג שיהיה לך בסוכות. ברור שהראשונים התכוונו שיום זה של ט"ו בשבט יהיה כחג כיון שמונים אותו בין ארבעת ראשי השנה.

והנה הנימוקים לקביעה זו:

א. כמו שאר שלושת ימי ראש השנה המנויים באותה משנה, אסור להתענות ביום זה. שלושת הימים האחרים הם ראש חודש ניסן, ראש חודש אלול וראש חודש תשרי הוא ראש השנה.

ב. אפילו חתן ביום חתונתו אינו רשאי להתענות בט"ו בשבט. אם הקהילה רוצה לקבוע יום תענית, כמו בתעניות של בה"ב (מנהג להתענות בימי שני, חמישי ושני), עליהם לדחות את התענית, כדי לא לגרום לכך שיום ט"ו בשבט יהפוך ליום צום.

ג. אין אומרים תחנון בט"ו בשבט. אין אומרים תחנון אפילו בתפילת המנחה של ערב ט"ו בשבט.

ד. כאשר ט"ו בשבט חל ביום שני או ביום חמישי, אין אומרים כרגיל את התוספות המיוחדות ליום זה, "קל ארך אפים". אם ט"ו בשבט חל בשבת, אין אומרים באותה שבת "אב הרחמים" וגם לא "צדקתך צדק" שכרגיל נאמר במנחה של שבת.

ה. יש נוהגים שלא להספיד ביום ט"ו בשבט.

ט"ו בשבט בהלכה של היום

ראש השנה לאילנות משמש כיום גבול, תאריך הפרדה בין שנה לחברתה. מדוע? מפני שרוב הגשמים של השנה יורדים בארץ ישראל קודם לתאריך זה. לפיכך, חלק גדול של פירות העץ כבר מתחילים להבשיל קודם ליום זה. בדינים רבים הנוגעים לפירות חשוב להבחין בין הזמן שבו הניצן הופך לפרי לבין הזמן שבו מגיע הפרי הגדל על העץ לכדי שליש גידולו הצפוי. פירות שהגיעו לגודל שליש זה לפני ט"ו בשבט נחשבים לגידולים של השנה הקודמת. פירות שטרם הגיעו לגודל זה, ויגיעו לגודל שליש רק לאחר ט"ו בשבט, ייחשבו לפירות של שנת האילן החדשה. מכאן אנו למדים כי ט"ו בשבט הוא יום קובע בדיני מעשרות וגם בדיני ערלה.

ט"ו בשבט הוא גם אמצע החורף. ובכל זאת, זה יום שבו אנו מתחילים לחכות לאביב. האילנות מתחילים לינוק לשד משורשיהם. תופעה זו נסתרת היא מעיני האדם, אך התוצאה היא שהפירות משלימים – לעינינו – את השלב הראשון בצמיחתם.

ראש השנה לאילנות הוא גם זמן לתפילה והוא אף יום דין לעצים. כפי שהאדם נידון בראש השנה, וביום זה נקבעים לו מנת חייו, בריאותו ומזונותיו לשנה הקרובה, כך גם נקבע דין לפירות העצים. ופירות העצים ממלאים תפקיד מרכזי בחיי האדם.

לכן אנו חוגגים את יום הדין הזה בשמחה, כשאנו מבקשים מבורא עולם שימשיך להעניק לנו מחסדו, אנו בני ישראל ולכל שאר הנבראים.

את הרעיון הזה, שרק חסד ה' מקיים אותנו ואת כל הבריאה, אנו מזכירים בפתיחתה של ברכת המזון. זה פירוש המילים "הזן את העולם כולו בטובו".

סדר ט"ו בשבט

למרות שיום ט"ו בשבט נזכר במשנה ובגמרא, מעט מאד ידוע לנו על היום המיוחד הזה, וגם אין לו הגדרה ברורה בהלכה. אולם לפני כ-500 שנה, תלמידי האר"י תיקנו סדר מיוחד, "סדר ט"ו בשבט", שמקביל לסדר הפסח. הם כתבו חוברת קצרה שקראו לה "פרי עץ הדר". בחוברת זו נוכל למצוא שירטוט של מעשי היום. זו דרך יפה וראויה לחגוג את היום הרוחני והמשמעותי הזה.

זה גם השלב הראשון של הספירה לקראת חג הפסח, שיגיע בדיוק 60 יום לאחר ט"ו בשבט.

הסדר מתחלק לארבעה חלקים.

שלב א'

נתחיל מהסוף. לאחר סיום סדר הקריאה, תוגש סעודה חגיגית בלוויית ניגון, שירה ותחושת אושר, בזכות היין והמזון הטוב. מכסים את השולחן במפה לבנה ומדליקים נרות. יש ללבוש בגדי שבת. מקשטים בהדסים, שהינם אחד מבין ארבעת המינים של סוכות, והם מפיצים ריח טוב, אך אפשר גם לקחת כל צמח בושם. על אלו מוסיפים פרחים לכל שולחן, והם מהווים קישוט נאה ואף תורמים את ניחוחם הנעים.

יש לתת לכל משתתף כוס נאה כמו בליל הסדר, וכל אחד שותה ארבע כוסות יין או מיץ ענבים. יש למלא כל כוס עד הסוף. צריך להשתמש ביין אדום ויין לבן, בכמויות שוות. בחשבון אופייני, כל משתתף ישתה חצי בקבוק של יין אדום וחצי בקבוק של יין לבן. כאשר אוכלים את הפירות יש להזכיר לכל משתתף להיזהר מחרקים ולבצע בדיקה אם יש כזה חשש במקום הסדר.

עכשו נחזור אל ההתחלה. כל משתתף צריך להחזיק איתו תנ"ך ומשניות של סדר זרעים. מי שאינו יודע עברית, יקח תנ"ך עם תרגום לשפה שאותה הוא מבין. כל משתתף צריך לקבל פרי אחד ממיני הפירות שימשו בסדר, או לפחות חלק של פרי. אחד מן המשתתפים יתמנה למנהל הסדר, והוא יקרא ויסביר מה שצריך לעשות. מוכנים? כל אחד יכול להתרווח עכשו במקומו. אנו יוצאים לדרך.

יין

השלב הראשון מתחיל בכך שכל אחד מן המשתתפים ממלא את כוסו ביין לבן. (שימו לב שמוזגים עכשו אבל אין לשתות עד לסוף השלב הראשון!). כל אחד נוטל עוגה או קרקר ואומר את הברכה המתאימה ("בורא מיני מזונות"). אחר כך אומרים תהלים, מזמור פא פסוק יז: "ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך". כך אנו מודים על המתנה המופלאה שקיבלנו, החיטה. יש אומרים כי החיטה היתה פעם עץ.

עכשו יש לעצור ולהתבונן בטעם, במבנה, בצבע, בתכונות האופייניות של החיטה. המטרה של האדם בחייו היא לשבח את מעשי הבורא, להודות לו על חסדו, ועל המעדנים שהוא מגיש לנו – שחלקם נעשים מן החיטה.

הזית

עכשו קוראים פסוק מירמיהו. פרק יא, פסוק טז: "זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך". לאחר מכן, אומרים את הברכה על הזית ("בורא פרי העץ"). יש לזכור כי ברכה זו חלה על כל פרות העץ שנאכל בהמשך, ופוטרת אותם מחיוב ברכה ראשונה.

לאחר האכילה אומרים פסוק מתהלים: מזמור קכת, פסוק ג'. "ובניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך". שהרי אחת מן התכונות המאפיינות את עץ הזית היא שגם בזקנותו אין הוא נחלש.

התמר

אין עוד צורך בשום ברכה נוספת על הפירות עד לסיום הסדר, כי כבר ברכנו על הזית. עכשו קוראים בתהלים, מזמור צב פסוק יג: "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה". פרי עץ התמר הוא מתוק לחך. עתה יש לקרוא את הפסוק משיר השירים, פרק ז פסוק ט: "קומתך דמתה לתמר". עץ התמר אינו מתכופף ואינו נע ונד גם ברוח סערה. כמוהו העם היהודי, שאינו משתנה אלא שומר על יציבותו וחוסנו בכל הדורות, צועד בנאמנות במסלול שקבעה לנו התורה.

הענב

קוראים בתהלים, מזמור קכח ג: "ואשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך". כיון שהיין ממלא תפקיד חשוב בחיינו, הוא זוכה לתשומת לב מיוחדת. כאשר אדם מעניק לאשתו את תשומת הלב הראויה, ואת הכבוד שהוא חייב בו כלפיה, הם זוכים לילדים טובים רבים.

היין

הפסוק הבא לקוח מברכת יעקב ליהודה, שאיחל לו כי בארצו יזרום היין כמי מעיין (לפי פירוש רש"י). הפסוק מרמז גם על המשיח שיבוא משבט יהודה. וכך נאמר בו:
בראשית פרק מט פסוקים יא-יב:

אסרי לגפן עירה עירו ולשרקה בני אתנו כבס ביין לבשו ודם ענבים סותה.

חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב.

עכשו שותים את כוס היין הלבן. עושים זאת, כמו בליל הסדר, בהסבה על צד שמאל, ואין לשכוח את ברכת "בורא פרי הגפן".

שלב ב'

מזיגת היין.

הפעם מוזגים את היין בתערובת. שלושה רבעים של הכוס יכלו יין לבן ורבע כוס - יין אדום. כל אחד מוזג לכוסו של חברו, כפי שנוהגים בסדר הפסח. אמנם עתה היא תנומת החורף אולם כאן אנו מרגישים את האביב.

התאנה

עתה אנו מגיעים לספר משלי, פרק כז פסוק יח: "נצר תאנה יאכל פריה ושמר אדניו יכבד". משמעות הפסוק ברורה. מי שאינו שומר על עץ התאנה שלו, יגלה כי משהו אחר אכל מן הפירות. מי שמשרת בנאמנות את אדונו, יקבל תמורה וכבוד.

הרימון

בשיר השירים פרק ז פסוק יג נאמר:

"נשכימה לכרמים נראה אם פרחו הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דדי לך". זו כמובן לשון משל. החלק המתייחס לרימונים מכוון כלפי אלו שראויים להנהיג את העם היהודי – החכמים בחכמת התורה.

האתרוג

עתה אנו פונים אל ויקרא פרק כג פסוק מ:

"ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני יקוק אלהיכם שבעת ימים".

פסוק זה מלמד אותנו את מצות ארבעת המינים של סוכות, לולב ואתרוג, הדס וערבה. האתרוג אינו מופיע בשמו אלא בתיאורו, "פרי עץ הדר". בט"ו בשבט עומדים כל האילנות לדיון. לכן, המבינים בחכמת הסוד מנצלים את הזמן כדי להתפלל לזכות לאתרוג מהודר, מושלם.

התפוח

שוב אנו מעיינים בשיר השירים פרק ב פסוק ג:

"כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי".

כאמור, שיר השירים הוא משל בעל חשיבות יתרה וקדושה עליונה. הרמז בפסוק זה אודות התפוח מתייחס לנאמנותו של העם היהודי להשם והמתיקות שנזכרת כאן היא מתיקותה של התורה.

היין

ושוב בשיר השירים, פרק ב פסוק ד:

"הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה".

כאן הרמז הוא להר סיני, בו מצאו כל היהודים מרווה לצמאונם לאמת. כאן אמרו כולם כאחד: נעשה ונשמע. עתה אנו שותים את כוס היין, בהסבה על צד שמאל.

שלב ג'

מזיגת היין

שוב מוזגים יין בתערובת, אך הפעם מחצית יין לבן ומחצית יין אדום. שוב, כל אחד מוזג לחברו גם את הכוס השלישי, כמו בסדר פסח. וגם הפעם, אין שותים מן הכוס עד לסיום החלק הנוכחי.

האגוז

ושוב אנו פונים אל שיר השירים, פרק ו פסוק יא:

"אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפרחה הגפן הנצו הרמנים".

גן האגוז, עם הניחוח הנעים המיוחד לו, מרמז כאן על המקדש. בשעה שהכהנים הקטירו קרבנות לריח ניחוח והקטורת בישמה את האויר, הלוויים שרו מזמורי תהלים. בה בשעה, יהודים מכל ארץ ישראל קראו תפילות מיוחדות שנקראו "מעמדות". זכות עבודה זו סייעה לרבני הסנהדרין לדרוש ולפרש בדיוקנות את ההלכה.

השקד

בספר במדבר, פרק יז פסוק כג, אנו קוראים:

"ויהי ממחרת ויבא משה אל אהל העדות והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים".

הרקע לסיפור הוא כזה: קורח קרא תגר על מעמדם של משה ואהרן, שהיו בעצם בני אחיו. הוא טען שהם חמסו ממנו את הכהונה. הויכוח הוכרע במעשה נס. כל אחד מן השבטים מסר מטה עץ שהונח באהל מועד. רק מטה אהרן פרח – והיתה זו ההוכחה כי ה' רצה בו. רש"י (שם) מסביר מדוע דווקא השקד הנץ בצורה כזו:

"ולמה שקדים? הוא הפרי הממהר להפריח מכל הפירות. אף המעורר על הכהונה פורענותו ממחרת לבא".

החרוב

תחילה, אנו קוראים בספר בראשית, פרק ב פסוקים ח-י:

ויטע ה' אלקים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר.

ויצמח ה' אלקים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע.

ונהר יצא מעדן להשקות את הגן.

אחר כך אנו מעיינים בסיפור הנס שארע לרבי שמעון בן יוחאי ולבנו.

לאחר חורבן המקדש, בעקבות רדיפות, נסו רשב"י ובנו מפני הרומאים והסתתרו במערה בסמוך לכפר הגלילי הקטן פקיעין. במשך 13 שנה, רשב"י ובנו אלעזר עמלו יומם ולילה בתורה. יש אומרים שבעת ההיא חיברו את הזוהר. כדי לספק להם פרנסה, הקב"ה ברא להם מעיין ועץ חרוב ליד המערה.

האגס

הקטע אודות האגס לקוח ממסכת כלאים, פרק א משנה ד:

ובאילן האגסים והקרטומלין והפרישים והעוזרדים אינם כלאים זה בזה. התפוח והחזרד, הפרסקים והשקדין, והשיזפין והרימין אע"פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה.

התורה אסרה לזווג מינים שונים יחד, בין בעולם החי, בין בחקלאות. המשנה שלנו, ממסכת כלאים, עצים שאסור להרכיבם זה בזה, לעומת עצים שבהם הדבר מותר. האגסים והקרטומלין הם מין אחד, ולכן מותר להרכיב אותם זה בזה.

היין

לאחר שאכלנו 12 מיני פירות, כנגד 12 צירופים של שם השם הנכתב בארבע אותיות, הגיעה העת לשתות "לחיים" לשנה טובה, שנת ברכה ושפע.

ואז קוראים את הקטע הבא, ממיכה פרק ד, פסוקים ג-ד:

וכתתו חרבתייהם לאתים וחניתתייהם למזמרות; לא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה. וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד כי פי ה' צבקות דבר".

ועתה שותים את הכוס השלישית של היין, בהסבה על צד שמאל.

שלב ד'

מזיגת הכוס הרביעית.

הפעם התערובת כוללת שלושה רבעים יין לבן ורבע אחד אדום. שוב, כל אחד מוזג לחבירו, כפי שנוהגים בסדר פסח. אבל אין שותים עד לסוף השלב הזה.

השסק

משנה ברכות, פרק ו משנה ב:

ברך על פירות האילן "בורא פרי האדמה" – יצא. ועל פירות הארץ "בורא פרי העץ" – לא יצא. על כולם אם אמר "שהכל נהיה בדברו" – יצא.

הכלל הוא פשוט ביותר. פרי העץ הוא גם פרי האדמה, ולכן אם ברך על פרי העץ את ברכת פרי האדמה יצא ידי חובתו, אך לא להפך. לעומת זה, כל דבר מאכל נכלל בברכה הכללית "שהכל נהיה בדברו".

החבוש

משנה ברכות, פרק ו משנה ג:

על דבר שאין גדולו מן הארץ אומר "שהכל".

הדובדבן

משנה ברכות פרק ו משנה ד:

היו לפניו מינים הרבה. רבי יהודה אומר: אם יש ביניהם ממין שבעה מברך עליו, וחכמים אומרים: מברך על איזה מהם שירצה.

תוכן המשנה עוסק במי שיש לפניו פירות הרבה לאכול, על איזה מהם יקדים לברך ויפטור את כולם באותה ברכה. לדברי רבי יהודה, מברך על אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל. לפי חכמים יכול אדם לברך על הפרי החביב עליו תחילה. והלכה כרבי יהודה (שולחן ערוך, אורח חיים, כא א).

תפוח אדום חמוץ

משנה ברכות פרק ו משנה ו:

היו יושבין לאכול – כל אחד ואחד מברך לעצמו, הסיבו – אחד מברך לכולן.

ביאור: תוכן המשנה הוא בדין הצטרפות לזימון עבור ברכת המזון. אם הסועדים ישבו איש במקומו בנפרד, אין זה צירוף, ואין להם זימון. אם הסבו, סימן שהתכוונו להצטרף, ולכן חלה עליהם חובת זימון, ואחד מברך ברכת המזון והשאר מקשיבים לו ועונים "אמן" ובכך הם יוצאים ידי חובתם (אבל אין נוהגים כן היום, אלא כל אחד מברך לעצמו, והזימון הוא רק בהזמנה להצטרף לברכה, כמופיע בכל סידור וברכון).

פיסטוק

משנה ברכות פרק ו משנה ז:

זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופותר את הטפלה.

ביאור: כאשר לפני אדם כמה מיני מזונות, ולהם ברכות נפרדות, יש לברך על כל אחד בנפרד. אך אם מזון אחד הוא עיקרי, והשאר רק נלווים אליו, מברך על המזון העיקרי ושוב אין צריך לברך על האחר.

צנובר

משנה ברכות פרק ו משנה ח:

אכל תאנים וענבים ורמונים, מברך אחריהן שלש ברכות, דברי רבן גמליאל. וחכמים אומרים: ברכה אחת מעין שלש.

גודגדנית

משנה ברכות פרק ז משנה א:

שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן.

תורמוס

משנה ברכות פרק ח משנה א:

בית שמאי אומרים מברך על היום ואחר כך מברך על היין. ובית הלל אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על היום.

ביאור: בית הלל ובית שמאי נחלקו בסדר הראוי לברכות הקידוש של ליל שבת. האם יש להקדים את ברכת "בורא פרי הגפן" או את ברכת השבת, או להפך. הלכה כבית הלל. היין

עכשו שותים את הכוס הרביעית, בהסבה על צד שמאל. לאחר הכוס הרביעית, שאר הערב יוקדש לשירה, ריקוד ולימוד תורה לכבוש שמים. אוכלים עוד עשרה סוגים של פירות, כדי להגיע למכלול של 30 פירות שונים.

המקובלים הסבירו שיש ארבעה עולמות. לפי סדר טהרה יורד אלו הם:

עולם האצילות. העולם הסמוך ביותר לאלקים. כלומר, מחשבתו שיצרה ברצונו את ההווה. כנגד עולם זה נערך השלב הראשון.

עולם הבריאה, כשמו. כנגדו נערך השלב השני.

עולם היצירה, עולם העיצוב בלשונו היום. כנגדו נערך השלב השלישי.

עולם העשיה – עולם הפעילות והחיבור. כנגדו נערך השלב הרביעי.

סעודת חג

עתה אנו נוטלים ידים ויושבים לסעודה. רבים נוהגים להשמיע מוזיקה, לשיר ולדבר בדברי תורה. חושו את השמחה של החיים. שמחו ביין ובמזון הטוב. התפללו על אתרוג. נסו לדמיין אותו. את גודלו, את צבעו, את צורתו...

הסדר הזה מוגש לזכר אהובנו יהושע משה בן עקיבא ברגמן זצ"ל, שהקדיש ימים ולילות לאין מספר כדי להביא את אורו של ט"ו בשבט לעולם. נוסף לכך, נזכיר אור מיוחד נוסף, את ר' דוד בן אברהם גולד ע"ה, שנקרא לעולם האמת. מורשתו והנהגתו משפיעה על רבבות שנים לאחר פטירתו, שארעה ביום ט"ו בשבט. אנו גם זוכרים את דבורה בת משה אביגדור הכהן ע"ה, שעזבה אותנו בי"ב שבט, שהיתה סמל לאופן שבו סבתא יהודיה צריכה להתנהג ולהעביר לנכדיה ולניניה את המסורת הגאה של עולם שכמעט נעלם לגמרי. למרות שהיתה שריד יחיד ממשפחה גדולה שנספתה בשואה, היא תמיד שמרה על מתיקות, על חיוך, על טוהר הלב.

הייחודיות של מאמר זה מקורה בישיבת הגולה בירושלים, שממשיכה להביא כה הרבה אור לעולם. יזכו להמשיך בעבודת הקודש שלהם עד ימות המשיח וגם אחר כך. הפירות הדרושים לסדר קרקר חיטה.

זית.

תמר.

ענב או צימוק.

יין לבן ויין אדום.

תאנה.

רימון.

אתרוג (מסוכר).

וכן גם

תפוח, אגוז מלך, שקדים, חרוב, אגס, מנגו, לוז, דובדבן, אפרסק, צנובר, פיסטוק, גרעינים, שזיף מיובש, אגוז פקאן

תחליפים לפירות שאי אפשר להשיג:

תפוז, אבוקדו, חמוציות, אפרסמון, לימון, אוכמניות, ערמון, קוקוס, אגוז ברזילאי, סירופ מייפל.